

УДК 94(476:327.51)«19»

О.І. Санжаревський

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ВЗАЄМИН РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ ТА НАТО В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 90-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ

В статті розглядаються проблеми становлення та інституалізації взаємин Республіки Білорусь і НАТО в період відновлення білоруської державності в першій половині 90-х рр. ХХ ст. Наголос робиться на специфіці та труднощах започаткування стандартних програм НАТО в Республіці Білорусь.

Ключові слова: безпека, роззброєння, Республіка Білорусь, НАТО.

В статье рассматриваются проблемы становления и институализации взаимоотношений Республики Беларусь и НАТО в период возобновления белорусской государственности в первой половине 90-х гг. ХХ в. Ударение делается на специфике и трудностях учреждения стандартных программ НАТО в Республике Беларусь.

Ключевые слова: безопасность, разоружение, Республика Беларусь, НАТО.

***Military policy NATO–Belarus cooperation foundation during the first half of 1990s.** The article deals with the problems of foundation and development of NATO–Belarus during the dawn of Belarus independence during the first half of 1990s. Features and hardships the NATO programs development in the Republic of Belarus are additionally stressed.*

Key words: security, disarmament, Belarus, NATO.

Розвиток зв'язків Білорусі з міжнародними структурами, в тому числі, і Північноатлантичним альянсом, розпочався в перші місяці після проголошення незалежності країни. У відносинах Білорусі з НАТО на початку 1990-х років існував цілий комплекс важливих питань, зокрема, пов'язаних з ядерним спадком колишнього СРСР, виконанням міжнародних зобов'язань в області роззброєння і обмеження озброєння, позиціонуванням Республіки Білорусь в системі нової архітектури європейської безпеки, різними аспектами функціонування збройних сил незалежної держави. Ці та інші проблеми висунули на повістку денну нагальну необхідність взаємодії Білорусі і НАТО. Ситуація, однак, ускладнювалася тією значимою обставиною, що у більшості білоруських громадян образ НАТО асоціювався з образом ворога, сформованим за роки «холодної війни», і ця обставина здійснювала вагомий вплив на позицію керівництва Білорусі по відношенню до Північноатлантичного альянсу в 1990-ті рр. Значний вплив на рівень відносин мав також військово-технічний аспект, так як Білорусь в результаті поділу військового майна СРСР стала власником однієї з найсильніших армій в світі, до того ж на її території знаходилися великі арсенали ядерної зброї.

Північноатлантичний альянс на початку 1990-х рр. по відношенню до країн колишнього СРСР керувався прийнятою в 1991 р. на Римському саміті НАТО Новою стратегією, яка була орієнтована на становлення і розвиток партнерських відносин, діалогу та співробітництва з країнами Центральної та Східної Європи. Для реалізації Нової стратегії, як відомо, була створена Рада Північноатлантичного співробітництва (РПАС).

В березні 1992 р. Білорусь, як і інші країни СНД, була прийнята в Раду Північноатлантичного співробітництва. Делегація Верховної Ради Республіки Білорусь з середини 1992 р. приймала участь в сесіях Парламентської асамблеї НАТО, що сприяло розвитку зв'язків між білоруським парламентом та парламентськими структурами НАТО [1, с. 145].

Важливим етапом у відносинах Білорусі з НАТО став візит Генерального секретаря НАТО М. Вернера в листопаді 1992 р. В ході короткого ознайомлювального візиту М. Вернер високо оцінив прагнення Білорусі стати нейтральною та без'ядерною державою та

відзначив зацікавленість НАТО в добрих відносинах з Білоруссю [1, с.148].

В першій половині 1990-х рр. Білорусь відвідали високопоставлені представники НАТО: Х. фон Ондарца, Р.Оукс, Г. фон Мольтке та ін. В цілому, динаміка розвитку контактів Білорусі з НАТО на початку 1990-х рр. була відносно невисокою, особливо в порівнянні з іншими країнами ЦСЄ. Співробітники брюссельського офісу НАТО, наприклад, відзначали, що з білоруської сторони до них дуже мало поступає пропозицій, звернень, запитань.

Основні напрямки зовнішньої політики Республіки Білорусь, розроблені її керівництвом на початку 1990-х рр., об'єктивно сприяли розвитку відносин з Північноатлантичним альянсом. Білорусь на той час реально оцінювала роль НАТО в системі європейської і міжнародної безпеки та прагнула розвивати співробітництво в інтересах безпеки та стабільності на континенті. На початку 1990-х рр. керівництво Республіки Білорусь в зовнішній політиці дотримувалося ідеї, викладеній в Декларації про державний суверенітет - зробити республіку нейтральною державою, а її територію – без'ядерною зоною. В рамках цього курсу Білорусь послідовно здійснювала свої зобов'язання в області роззброєння і скорочення озброєння, що витікали з міжнародних договорів колишнього СРСР. В лютому 1993 р. Верховна Рада Республіки Білорусь ратифікувала договір про стратегічні наступальні озброєння (СНО-2) та Лісабонський протокол до нього, Договір про непоширення ядерного зброї, Договір між Білоруссю та Росією про стратегічні озброєння, тимчасово розміщених на білоруській території. Білорусь стала учасником Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ).

Необхідно відзначити, що Білорусь, на відміну від інших країн СНД, на початку 1990-х рр. здійснювала заходи, пов'язані з виконанням міжнародних договорів, не висуваючи якихось особливих вимог. Враховуючи досвід в сфері роззброєння, накопичений в перші роки існування Республіки Білорусь як незалежної держави, голова Верховної Ради С. Шушкевич в травні 1993 р. відзначав: «На майбутнє необхідно пов'язувати питання ратифікації договорів про обмеження звичайних збройних сил в Європі, про статус без'ядерної держави з колективними гарантіями безпеки Білорусі з боку Росії та НАТО» [2].

На виконання взятих зобов'язань по роззброєнню, трансформації ядерного потенціалу Білорусі була виділена фінансова допомога з боку західних країн, в першу чергу США та Німеччини. Між США та Білоруссю в 1992-1993 рр. було підписано ряд угод про програми допомоги для Білорусі в області роззброєння. Наприклад, в червні 1993 р. Керівники військових відомств Білорусі та США підписали угоди, згідно яких США виділяли Білорусі для сприяння з демонтажу радянських ядерних озброєнь 59 млн. дол. [3].

В формуванні іміджу Білорусі як нейтральної без'ядерної держави важливу роль зіграла ініціатива про створення в центрі Європи зони, вільної від ядерної зброї. Дана ідея була висунута в виступі міністра закордонних справ Білорусі ще в жовтні 1990 р. на 45-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Це прагнення доповнювалося, зрозуміла річ, пропозиціями про необхідність розпуску НАТО. Міністр закордонних справ вже незалежної держави П.Кравченко на 47-й сесії Генеральної Асамблеї ООН заявив, що «по справжньому нейтральною Білорусь може бути лише тоді, коли позаблоковою стане Нова Європа, коли НАТО, як і вчора Варшавський договір, відійде в небуття, коли свобода руху ідей, людей, капіталів, товарів та послуг стане звичною реальністю» [1, с.147].

В той же час варто зазначити, що тези про відсутність гарантій безпеки Білорусі зі сторони НАТО, про небезпеку розширення сфери впливу Північноатлантичного альянсу використовувалися в якості вагомих аргументів прихильниками приєднання Республіки Білорусь до Ташкентського договору про колективну безпеку від 15 травня 1992 р. Наприклад, голова Комітету державної безпеки Е. Ширковський, виступаючи на позачерговій сесії Верховної Ради в квітні 1993 р., заявив, що наміри Польщі, Литви, Латвії, Естонії, Чехії та інших країн вступити до НАТО ставлять перед керівництвом Білорусі дилему: йти на приєднання до ташкентського договору чи на укладення договору про безпеку з країнами НАТО [4].

Експерти вважають, що в цей період проблема взаємин з НАТО була своєрідним пробним каменем в дискусії прихильників інтеграції до євроатлантичної спільноти та прихильників союзу з Росією та іншими республіками колишнього СРСР.

Частково про це свідчить відношення до даної проблеми Генерального секретаря НАТО М. Вернера. В інтерв'ю білоруським ЗМІ восени 1992 р. він заявив, що Білорусь може не приєднуватися до НАТО, а лише співробітничати з цією організацією. Професор А. Розанов на початку 1993 р. відзначав: «Для Білорусі проблема можливого приєднання до НАТО в тій чи іншій формі не є повсякденною, насущною, в силу її задекларованої (до кінця, проте необґрунтованої) орієнтації на нейтральний статус» [5].

Очевидно, головними завданнями керівництва НАТО в період 1992-1993 рр. по відношенню до Білорусі було забезпечення виконання білоруською стороною договорів про скорочення озброєнь, в тому числі по відношенню повного виводу ядерної зброї з її території; вивчення політичної та військово-політичної ситуації в республіці; здійснення заходів направлених на інформування білоруського керівництва, політичної еліти про цілі та задачі Північноатлантичного блоку в нових умовах; руйнування в масовій свідомості білорусів образу НАТО як постійного ворога.

Широкого поширення в цей період отримали такі форми співробітництва, як військові інспекції НАТО в Республіку Білорусь, спільні дії в сфері контролю над озброєннями, робота з конверсії, налагодження контактів власне між військовими, співробітництво в галузі науки.

В жовтні 1993 р. під час візиту державного секретаря США У.Крістофера в Мінськ білоруському керівництву було передано пропозицію президента США Б.Клінтона приєднатися до програми НАТО «Партнерство заради миру» (ПЗМ). На думку голови Верховної Ради С.Шушкевича, дана пропозиція не протирічила рішенню Білорусі залишатися нейтральною державою [6, л. 64].

Проблема приєднання Білорусі до ПЗМ в 1993-1994 рр. достатньо широко обговорювалася в білоруському суспільстві та поєдналася з підготовкою та проведенням президентських виборів. Приєднання білорусі до даної програми затягнулося більш ніж на рік. Серед причин затримки в підписанні Білоруссю програми «Партнерство заради миру» голова Верховної Ради М.Гриб в виступі на 40-й щорічній сесії Північноатлантичної асамблеї в листопаді 1994 р. назвав радикальні зміни в структурі державної влади, економічні труднощі в країні. Прискорити процес підписання, на думку спікера, могла б більш ефективна допомога Білорусі зі сторони західних країн в процесі роззброєння.[6, л. 59.] Проблеми пов'язані з приєднанням Білорусі до ПЗМ, обговорювалися в ході переговорів в Мінську між керівництвом Білорусі та делегацією держдепартаменту та міністерства оборони США в серпні 1994 р. В ході переговорів заступник міністра оборони США Е.Картер відмітив, що американська сторона готова розглянути проблему скорочення витрат білоруської сторони по програмі ПЗМ. На думку експертів, це знімало останні перепони для включення Білорусі в програму. Питання про приєднання Білорусі до ПЗМ обговорювалося також міністрами закордонних справ Білорусі та Німеччини в серпні 1994 р.

Після президентських виборів 1994 р. в білоруській зовнішній політиці по відношенню до НАТО спочатку суттєвих змін не відбулося. Президент Білорусі А.Лукашенко після обрання на пост підтвердив незмінність політики нейтралітету та без'ядерного статусу країни і заявив про намір прагнення до укладення взаємовигідної угоди з Європейським союзом. Разом з тим основним пріоритетом була проголошена ідея політичної та економічної інтеграції з Росією.

Таким чином, в 1994 р. відносини Білорусь-НАТО вступили в наступний етап розвитку, основним змістом якого було питання приєднання Білорусі до ПЗМ, розширення взаємодії в політичній сфері, завершення виконання Білоруссю своїх зобов'язань по виводу ядерної зброї і скороченню звичайних збройних сил.

Осіною 1994 р. білоруське посольство в Бельгії почало представляти Республіку Білорусь в стосунках з Північноатлантичним альянсом; в листопаді 1994 р. Надзвичайний та

Повноважний посол В. Лабунов був призначений представником Білорусі при Раді Північноатлантичного співробітництва. З цього періоду підтримувався постійний політичний діалог і консультації по питанням безпеки в рамках РПАС між білоруським керівництвом та НАТО.

Треба зазначити, що якщо в 1993 р. військове відомство Білорусі прийняло 19 делегацій з-за кордону різного рівня, то лише за січень 1994 р. проведено 6 зустрічей керівництва міністерства оборони з представництва міністерства оборони з представниками воєнного комітету НАТО [7, л. 19].

В січні 1995 р. міністр закордонних справ Білорусі В.Сенько підписав в Брюсселі рамковий документ про співробітництво Республіки Білорусь та НАТО по програмі «Партнерство заради миру». Білорусь була останньою державою Європи, яка приєдналася до цієї програми. В.Сенько, оцінюючи важливість програми для Білорусі, відмічав, що «приєднання до програми – це не приєднання до військової організації НАТО. Ця програма – рамковий документ, який створений для тісних контактів всіх європейських держав з НАТО. Сюди входять і безпосередні зустрічі військових різних країн, обмін інформацією, думками, порівняння підходів і т.д. Крім того (і це, напевно, головне,) програма «Партнерство заради миру» - дуже важливий компонент створення загальноєвропейської системи безпеки». Тим не менше, не дивлячись на підписання рамкової угоди, на протязі двох років співробітництво Білорусі та НАТО не було конкретизовано в Індивідуальній програмі партнерства.

В зв'язку з поступовим дрейфом частини керівництва Республіки Білорусь до структур безпеки на теренах колишнього СРСР, теза про загрозу з боку НАТО в другій половині 1990-х рр. використовувалася в якості однієї з основних конструкцій внутрішньо - та зовнішньополітичної лінії офіційної влади Білорусі. Разом з тим необхідно визнати, що зміни параметрів європейської безпеки, які відбулися внаслідок запрошення в НАТО країн Східної та Центральної Європи, здійснювалися при обмеженій участі білоруської сторони, що викликало додаткове незадоволення її керівництва. В області зовнішньої політики Білорусі «загроза розширення НАТО» була одним з головних аргументів, для внутрішнього вжитку, на користь курсу на економічне та військово-політичне зближення з Росією.

Білоруський президент в жорсткій формі заявив про загрозу для Білорусі в зв'язку з розширенням НАТО на Схід в кінці лютого 1995 р., відразу ж після зустрічі з президентом Росії Б.Єльциним. Дана заява супроводжувалася діями, котрі відразу ж привернули увагу європейських країн та міжнародних організацій: президент А.Лукашенко оголосив про призупинення виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі. Основною причиною цього, на думку білоруського президента, була реальна можливість переміщення кордону Північноатлантичного альянсу до західних кордонів країни. Другою причиною даного кроку президент назвав складність з фінансуванням процесу скорочення озброєння [7, л.10].

13 березня 1995 р. міністр закордонних справ Республіки Білорусь В.Л.Сенько, на зустрічі з послом України в Білорусі В.І.Желібою коментуючи нові моменти у взаєминах з НАТО, заявив, зокрема:

По перше, припинення процесу знищення звичайних озброєнь ... основний аргумент – це відсутність коштів.

Друге – Договір підписувався в одних політичних умовах, а виконання його відбувається зовсім у інших, не враховувати цього фактору не можна.

Третє – люди, кому сьогодні за 50, виходять з того, що НАТО – це ворожий блок, і просування його до Білорусі не викличе розуміння в білоруському суспільстві, і ніхто з керівництва держави не зможе пояснити цього.

Четверте – Білорусь, виходячи з наведеного вище, турбуючись про непорушність своїх кордонів, не може не турбувати потяг окремих держав-сусідів до членства в НАТО.

П'яте – разом з тим, вона (Білорусь) поважає вибір сусідів, їх шляхів розвитку і взаємодії з європейськими структурами і сповідує ідею про те, що політика будь-якої держави не повинна впливати на дестабілізацію в регіоні в цілому [8, л.99-100]. В принципі, аналітичні

дані архіву МЗС України вказують на те, що така точка зору була узгоджена в білоруському істеблшменті. Зокрема, український дипломат В. Соловей пише в своєму щоденнику, що президент національного центру стратегічних ініціатив «Схід-Захід» А. Майсеня заявив з приводу проблем Договору ЗЗСЄ: «Білорусь пішла по хитрому шляху – платить гроші – будемо знищувати» [8, л. 120].

Ці кроки викликали критику зі сторони країн НАТО. Міністр закордонних справ ФРН К.Кінкель влітку того ж року відвідав Мінськ, та звернувся до білоруського керівництва з закликом передивитися прийняте рішення та підкреслив, що «в Європі, в якій всі нації залежні одна від одної, сьогодні вже ніхто не може на самоті вирішувати свої питання безпеки. Це суперечило б нормам ДЗЗСЄ та принципам узгодження та співробітництва в Раді Північноатлантичного співробітництва, членом якого є Білорусь» [9].

Втім, треба розуміти специфіку тодішньої політики Білорусі, що в певній мірі базувалася на шантажі своїх багатших сусідів. Як приклад – заява другої людини в країні в лютому 1994 р. «Если Россия откажется от нас, то Белоруссия бесхозной не будет, учитывая ее важное стратегическое положение. Нужно ли России это?» [10, л. 7].

Таким чином, налагодження співпраці Республіки Білорусь та НАТО на початку 90-х років минулого століття відбувалось повільно, складно, але планомірно та з певними сприятливими перспективами для посилення європейської безпеки. Республіці Білорусь певний час вдавалося витримувати баланс між взаєминами з Російською Федерацією, яка поступово виводила Стратегічні війська з території Білорусі, що супроводжувалось складними перемовинами, та організацією НАТО, яка прагнула налагодити нові, більш поглиблені взаємини з новою незалежною країною. Лише з початку 1995 р. для НАТО намітилися негативні тенденції, оскільки Білорусь зайняла однозначно не нейтральну, як декларувалося, а виразно ангажовану, антинатівську позицію, підкріплену агресивною риторикою та згортанням взаємодії по лінії військового відомства. Однозначно, поступово це призвело до ескалації напруги між Білоруссю та НАТО, втраті надбань початку 90-х рр., та завдало шкоди європейській безпеці.

Джерела та література

1. Коновалов Н. Военно-политические отношения России и Белоруссии в 90-е годы XX века./ Н. Коновалов//Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук.- МГУ.:Москва, 2008.- 203 с.
2. Шушкевич С. Ці падримуватиме.../ С. Шушкевич// Народная газета.- 1993, 14 мая. С.2.
3. Народная газета.- 1993, 24 липеня. С. 1.
4. Ширковский Э. По-другому поступить нельзя/ Э. Ширковский// Во славу Родины.- 1993, 23 апреля. С.1.
5. Розанов А. По пути ли Беларуси с НАТО/ А. Розанов// Советская Белоруссия.- 1993, 19 февраля. С.3.
6. Галузевий державний архів МЗС України, ф.8,о.2, справа 040, на 101 л.
7. Архив внешней политики Российской Федерации, ф.915,
8. Галузевий державний архів МЗС України, ф.8, о.2, справа 10 на 167 л.
9. Архив внешней политики Российской Федерации, ф.915, о. 2, дело№11, папка № 5 на 143 л.
10. Архив внешней политики Российской Федерации. Реферантура по Белоруссии. О. 1, дело №5,папка №1, 1994 г. , на 178 л.